

بررسی تطبیقی مشخصات فنی و ظاهری فرش ناین با فرش‌های ناین مهاجرت‌یافته*

فرهاد باباجمالی**

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۱۲

چکیده

فرش ناین، دست‌بافته‌ای مهاجرت‌یافته از سبک فرش‌های کرمان و اراک است که در مدت زمانی اندک، بر اساس مؤلفه‌های بومی، هویت مستقلی بنیان نهاد و به‌عنوان سبکی متمایز از دیگر فرش‌ها مطرح و شناخته شد. گسترش محدوده تولید به خارج از مرزهای شهرستان، موجب تغییراتی در فرش ناین شد. به نحوی که در بسیاری از موارد، به‌خاطر تشابهات ظاهری، ابهاماتی برای شناسایی این دست‌بافته به‌وجود آورده است. این در حالی است که تمامی این فرش‌ها با تمام افتراق‌ها نسبت به مبدا، تحت‌عنوان فرش‌های اصیل ناین به بازار عرضه می‌شوند. هدف از این تحقیق، تطبیق فرش‌های اصیل ناین و فرش‌هایی است که در مناطق دیگر بافته شده و دچار تغییراتی به صورت کیفی و ظاهری شده‌اند. پرسش اصلی این است که: جابه‌جایی مکان بافت فرش ناین چه تأثیری در ساختارهای اصلی این دست‌بافته داشته است؟ و ملاک ارزیابی نهایی این‌گونه فرش‌ها چیست؟ این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و تطبیقی انجام شده و شیوه یافته‌اندوزی آن، بیش‌تر بر منابع مکتوب و مشاهدات میدانی استوار است. نمونه‌هایی که در پژوهش به آنها اشاره شده به صورت انتخابی و هدفمند برگزیده شده‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد جابه‌جایی مکان بافت فرش ناین، منجر به بروز تغییراتی در کیفیت الیاف، نوع گره، رنگ‌رزی و ... آن شده است؛ به طوری که الیاف از نوع درجه ۱ به درجه ۲ و ۳ تنزل یافته‌اند؛ نوع گره از فارسی تک‌بافت، به جفتی‌بافی به گره U تغییر یافته است و رنگ‌رزی ۹۰ درصد بافته‌های مناطق دیگر، به رنگ‌رزی شیمیایی تبدیل شده است. این بی‌قاعدگی در تولید و عدم شناخت و کارشناسی صحیح در بازار، موجب جایگزینی فرش‌های نامرغوب به‌جای فرش‌های اصیل ناین گردیده است. معدود مکان‌های جدید بافت فرش ناین، سبب افزایش کیفیت آن گردیده‌اند که اثراتی هم بر تولید و صادرات فرش ناین اصیل بر جای گذاشته است.

کلیدواژه‌ها:

ناین، فرش اصیل، فرش مهاجرت‌یافته، مشخصات فنی، مشخصات ظاهری.

* این مقاله برگرفته از طرح مطالعاتی با عنوان «بررسی جغرافیای فرش دستباف ناین و تعیین مناطق تولید آن در ایران» با شماره Rant No: 936/6 در دانشگاه هنر اصفهان است.

** استادیار، دانشکده صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، پست الکترونیک: babajamali_farhad@yahoo.com

۱. مقدمه

شهرستان نایین یکی از قلمروهایی است که مهد سبک مشخصی از فرش‌های دستباف ایران قلمداد می‌شود. با این وجود، باید اذعان داشت که فرش دستباف نایین، خود فرزند فرش‌های دستبافی مانند کرمان و اراک بوده است. مهم‌تر آن است که فرش‌های این مناطق در نایین، به سرعت ماهیت اولیه خود را از دست می‌دهند و سبکی نو با ویژگی‌های مکانی خاص پدید می‌آید.

هر چند فرش‌های مناطق یاد شده در بدو امر، همانند خاستگاه اصلی خود تولید می‌شدند، اما به مرور زمان، از مبداء اصلی فاصله گرفتند؛ به نحوی که امروزه هیچ شباهتی با گذشته خود ندارند. طرح، اندازه‌ها، گره، الیاف متنوع و به خصوص رنگ‌آمیزی از جمله ساختارهایی است که دستخوش تغییرات زیادی گردیده و مشخصات و هویت جدیدی را برای این فرش‌ها ایجاد کرده است. در نتیجه، سبکی با مشخصات ویژه برای این دست بافته در نایین به وجود آمد. در این پژوهش و برای تبیین بهتر موضوع، از واژه مهاجرت (در عوض جابه‌جایی) برای مکان تولید فرش نایین بهره گرفته شده است. به این معنا، مهاجرت در برگزیده اشکالی از جابه‌جایی مردمی است که به واسطه عدم تکافوی نیروی تولیدگر بومی در فرش و برای به دست آوردن این نیرو در دیگر مناطق، همراه با ابزار کار و تولید به وقوع پیوست. اگر چه معنای لغوی این واژه در فرهنگ‌های لغت موجود، صرفاً اشاره به جابه‌جایی انسان دارد (معین ۱۳۸۶) و در منابعی نیز این واژه با جلای وطن، کوچ، هجرت و رحلت مترادف دانسته شده است (www.vajehyab.com). اما اصولاً وقتی مهاجرت با قصد و هدفی از قبل تعیین شده انجام گیرد، ابزارهای مطلوب در رسیدن به اهداف را نیز به همراه خواهد داشت. لیکن در مکان جدید و در مواجهه با فرهنگ و مردمان جدید، انسان‌های مهاجر، تحت تأثیر قرار خواهند گرفت و اینجاست که تبادلات دو سویه در روش‌های زندگی، حرفه و تولید (به عنوان نمونه فرش) به وجود خواهد آمد.

در اواخر دهه چهل شمسی، رکود اقتصادی و معیشتی در پی خشکسالی‌های مداوم در شهرستان، بسیاری از مردم شهری و روستایی نایین را که بافت فرش حرفه اصلی آنان قلمداد می‌شد، ناچار به مهاجرت به نواحی دیگر ساخت. این در حالی بود که بازار فرش نایین در خارج از کشور، به خصوص تقاضا برای فرش‌های بزرگ پارچه نیز به تشدید مهاجرت کمک نمود. در واقع، امکان تولید به خاطر عدم وجود نیروی کار در شهرستان نایین وجود نداشت و حرفه قالی‌بافی همراه با مدیران تولید و بافندگان به نواحی دیگر انتقال یافت. این مهاجرت هدفمند، بیش‌تر برای در اختیار گرفتن نیروی تولید فرش در سایر مناطق متمرکز بود. بر همین مبنا، اصلی‌ترین هدف این پژوهش، بررسی فرش‌های بافته شده در مناطق جدید و تطبیق آنها با فرش‌های تولیدی اصیل به منظور تعیین میزان تغییرات مثبت و منفی در آنهاست. با این توضیح، مهم‌ترین سوالی که مطرح می‌شود آن است که جابه‌جایی محل تولید فرش نایین منجر به چه تغییراتی در این دست‌بافته شد؟ این تأثیرات به چه میزان و چگونه ارزیابی می‌شوند؟ در واقع، این پرسش معطوف به شناخت نادرستی است که بازار از فرش نایین دارد.

هر چند جابه‌جایی مکانی توانست منجر به تغییراتی در این بافته‌ها شود، اما بدیهی است که مولفه مکان به جز در مواردی اندک نمی‌تواند ماهیت کالایی چون فرش را چندان متحول سازد؛ بلکه نگرش تولیدکنندگان و مدیران تولید، با قرار گرفتن در کنار تولیداتی از همان نوع، تأثیرات بازار (بازار داخلی و خارجی در دو دهه ۱۳۵۰ تا ۱۳۷۰ برای فرش‌های سبک نایین و شتاب در تولید فرش در کارگاه‌های متمرکز و غیر متمرکز) و رقابت در به دست گرفتن بازار، به این تغییرات دامن زد. البته نباید از تأثیرات تفاوت‌های اقلیمی در بعضی از مکان‌ها، از جمله مازندران غافل بود. جالب آن است که در همین اقلیم مرطوب و نامساعد برای تولید فرش، فرش‌های منحصر به فردی تولید شدند که نسبت به فرش‌های تولید شده در نایین دارای مزیت‌های نسبی بالایی هم بودند که بعدها توانست الگوهای مناسبی برای تولید در شهرستان نایین و اصفهان فراهم آورد.

موضوع از این منظر اهمیت دارد که فرش‌های متنوعی در قالب سبک‌های فاخر و شناخته شده و از دوره‌های تاریخی پیش از این، در ایران تولید شده است اما هیچ یک از آنها از مرزهای جغرافیایی خود به طور گسترده (مانند آن چه در فرش نایین اتفاق افتاده است) عبور نکرده و در همان مناطق بومی تولید و عرضه شده‌اند. در حالی که فرش نایین، حجم بزرگی

از تولیدات فرش دستباف ایران را به خود اختصاص داده، اما این حجم از تولیدات نه در شهرستان نایین، بلکه در بسیاری از مناطق جغرافیایی دیگر که در تولید فرش دستباف ایران شهره هستند مانند خراسان جنوبی، مازندران، شیراز، اصفهان و ... تولید می‌شوند. در واقع، مناطقی مبادرت به تولید فرش نایین کرده‌اند که خود دارای سبکی خاص و انحصاری از فرش‌های ایرانی هستند. ضرورت و تأکید بر واکاوی این مسأله در آن است که فرش‌های سبک نایین که در مناطقی غیر از شهرستان نایین تولید شده‌اند، در بسیاری موارد فقط ظاهری بصری از فرش نایین را ارائه نموده و از قالی‌های مرغوب نایین فاصله گرفته‌اند اما در قالب فرش نایین به بازار عرضه شده‌اند که همین امر، لطمات جدی به فرش نایین وارد ساخته است. شاید به جرأت بتوان اذعان داشت که بیش از نیمی از فرش‌های نایین، این‌گونه تولید می‌شوند و شناخت این تفاوت‌ها می‌تواند فضای متلاطم تولید و عرضهٔ درست فرش نایین را بهبود بخشد.

این پژوهش، ضمن بررسی منابع مکتوب موجود، عمدتاً بر پایهٔ تحقیقات میدانی استوار است و سعی می‌شود ویژگی‌های سبک فرش نایین با هدف شناختی - کاربردی، بررسی گشته و افتراق آن با فرش‌های غیر بومی آشکار شود. لازم به ذکر است جابه‌جایی منطقهٔ بافت فرش نایین در همهٔ نقاط مورد مطالعه، لزوماً به منزلهٔ نزول کیفیت نبوده و در پاره‌ای مناطق، هر چند اندک، موجب امتیازات ویژه‌ای هم بوده است. اما در کل، این جابه‌جایی موجب بروز اشکالات عدیده‌ای برای این سبک از فرش ایران بوده است.

۲. پیشینهٔ تحقیق

تاکنون کتاب یا تحقیقی که بیانگر موضوع جابه‌جایی فرش نایین باشد به رشته تحریر درنیامده است. لذا برای تعیین چگونگی تحولات فرش نایین، از کتب و مقالات موجود در زمینه ظهور و معرفی فرش نایین بهره گرفته شده که به شرح ذیل ارائه می‌شود.

بلاغی (۱۳۲۸) در کتاب تاریخ نایین به برخی اشخاص از جمله میرزا جلال خان پیرزاده اشاره می‌کند که در سال ۱۲۹۶ ش. نظامت مدرسه‌ای را به‌عهده داشته و سعی در اشتغال دانش‌آموزان بعد از فراغت از تحصیل در کلاس ششم ابتدایی نموده و به کمک میرزا حسین و میرزا جواد سجادی به تأسیس قالیباف‌خانه اقدام می‌کند.

به آذین (۱۳۴۴) در کتاب *قالی ایران* در باب آغاز قالی‌بافی نایین می‌نویسد: "پس از آن‌که در کشور ما مردم به لباس اروپایی درآمدند و عبا منسوخ گشت، بافندگان نایین، مانند شال‌بافان کرمان و مخمل و زری‌بافان کاشان، به قالی‌بافی روی آوردند." آذرپاد و حشمتی رضوی (۱۳۷۲) در *فرش‌نامه ایران* در باب آغاز فرش‌بافی نایین آورده‌اند: "آغاز قالی‌بافی در نایین به دنبال کساد بازار «عبابافی» در این منطقه است که پیش از جنگ جهانی دوم پیدا شد." تجدد (۱۳۸۲) در کتاب *دایرة المعارف فرش دستبافت ایران* می‌نویسد: «شهرت نایین در سال‌های قبل به عبای بسیار ظریف آن بود که از پشم شتر بافته می‌شد، اما کم‌کم عبا بافی رونق خود را از دست داد و مردم این شهر نیز قالی‌بافی را جای‌گزین آن کردند." بدین ترتیب قالی نایین که شاید بهترین قالی امروز ایران باشد به‌وجود آمد. نصیری (۱۳۸۲) در کتاب *فرش ایران*، شهرت نایین را بیش از فرش، در تولید منسوجات می‌داند و ظرافت را جزئی از ویژگی تولیدات فرش نایین توصیف می‌کند. استون (۱۳۹۱) در *فرهنگ‌نامه فرش شرق* در باب فرش نایین می‌نویسد: "در دهه ۱۹۳۰ قالی‌هایی با تراکم بالا در نایین بافته شد. تراکم این قالی‌ها بین ۳۱۸۰ الی ۱۲۸۱۵ گره در دسی متر مربع و گره آنها نامتقارن است. طرح قالی‌های نایین بسیار مشابه اصفهان یا مبتنی بر الگوهای دوره صفویه است." ادواردز (۱۳۵۷) در کتاب *قالی ایران* در مورد قالی نایین می‌گوید: "چون قالی‌بافان به ریسیدن کلاف‌های ظریف برای تهیه پارچه‌های نازک و ریز عادت داشتند، چله‌های قالیچه را طوری قرار دادند که در هر اینچ ۲۲۲۲ گره به دست آمد و به این ترتیب قالیچه‌هایی تهیه کردند که از لحاظ ریزی بافت تا آن موقع در ایران نظیری نداشت." این مطلب می‌تواند مصداقی از بومی‌سازی در فرش نایین قلمداد شود.

توضیحات مذکور، اوضاع قالی‌بافی در نایین تا سال ۱۳۲۸ شمسی را به تصویر می‌کشد. اما با سپری شدن این برههٔ زمانی و آغاز شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جدید در جهان، بازارهای جدید و وسیع‌تری برای قالی نایین پدید آمدند. به‌طوری که نه‌تنها باعث گرایش هرچه بیشتر مردم نایین به سوی این حرفه گردید، بلکه سبب تمایل قالی‌بافان سایر

نواحی کشور به امر تولید فرش نایین نیز شد. این پژوهش، یکی از دلایل مهم جابه‌جایی فرش از شهرستان نایین را پیدایش بازارهای جدید آن می‌داند.

برخی دیگر از منابع مکتوب در مورد فرش نایین به شرح ذیل می‌باشد:

فرش نایین عنوان کتابی است که صوراسرافیل (۱۳۸۶) به تألیف آن مبادرت ورزیده است و تنها اثری است که می‌توان از جابه‌جایی تولید فرش نایین در آن سخنی یافت. نقشه‌ای که در ابتدای این کتاب وجود دارد و در متن فاقد توضیح است، حاکی از بافت فرش نایین، در دیگر مناطق می‌باشد و در متن، تنها به نگرانی بافندگان از گسترش تولید فرش نایین در مکان‌های غیر بومی اشاره شده است.

یساوی (۱۳۷۴) در کتاب *قالی و قالیچه‌های ایران*، تصاویری محدود از چند قالی بافت نایین ارائه می‌دهد، اما توضیح مناسبی برای شناخت سبک این فرش‌ها داده نشده است. کتاب *پژوهشی در فرش ایران* تألیف ژوله (۱۳۹۰)، ویژگی‌های تاریخی و جغرافیای شهر نایین، سوابق قالی‌بافی، خصوصیات طرح و نقش و بافت آن را مورد بررسی قرار داده است و از طراحان سرشناس و از مهم‌ترین تولیدکنندگان فرش نایین سخن به میان آورده است. قانونی (۱۳۹۲) در «بررسی ویژگی‌های فرش روستایی تودشک»، دهقانی (۱۳۹۴) در «بررسی تحولات طرح و نقش فرش دستباف نایین در گذر زمان» و رحمانی پور (۱۳۹۴) در «بررسی جغرافیای بافت فرش نایین و مرمت یک نمونه از آن»، در پروژه‌های کارشناسی خود، به نوعی ویژگی‌های فرش نایین و پراکندگی این دست‌بافته را به‌صورت اجمالی بیان کرده‌اند.

مهم‌ترین مباحثی که در پیشینه‌های یاد شده به آنها پرداخته شده، مربوط به شناسایی فرش‌های نایین از زمان ورود به نایین تا سال‌هایی است که فرش نایین ویژگی‌های سبکی مجزایی یافت. اما در ارتباط با رجعت مجدد فرش نایین به مکان‌های دیگر، اشاره کوتاهی به بازارهای تقاضا شده اما به عوامل دیگر پرداخته نشده است. به همین خاطر، این پژوهش، برهه‌ای از زمان را مد نظر قرار داده است که تولید فرش نایین به مکان‌های جدید انتقال داده شد و تغییرات مهمی در آن به وجود آمد و بازارهای داخلی و خارجی را نیز تحت تأثیر قرار داد.

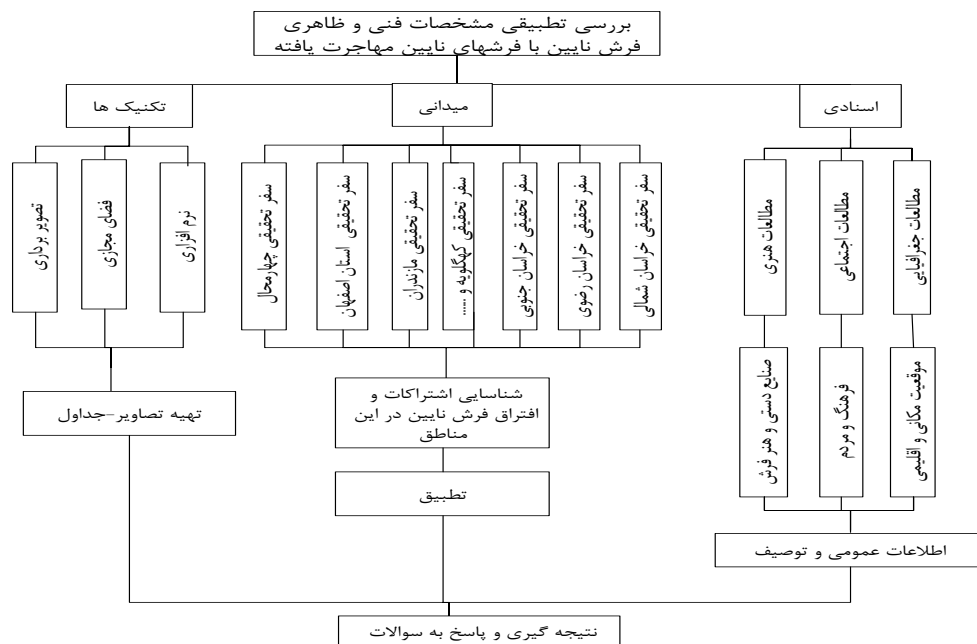
۳. روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش، توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی می‌باشد. دامنه پژوهش، کلیت فرش نایین به عنوان سبکی شناخته‌شده در بین فرش‌های ایران است. تطبیق در این دامنه، معطوف به دو گروه از فرش‌های تولید شده در نایین و فرش‌های تولید شده به سبک نایین در مناطق دیگر است. روش گردآوری اطلاعات، فرش‌های مشاهده شده و مکتوبات اندک و موجود در این زمینه است. با توجه به ماهیت توصیفی این پژوهش، با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، سوابق و ادبیات نظری موضوع نگاشته شد و سپس، با جمع‌آوری اطلاعات به روش میدانی، فرش‌های اصیل نایین شناسایی شدند. اطلاعات فرش‌های بافت مناطق دیگر با مراجعه و مشاهده مستقیم به‌دست آمد (جدول ۱).

جدول ۱. سفرهای تحقیقی برای تطبیق فرش‌های نایین بافت مناطق دیگر (نگارنده).

شماره	جغرافیای بازدید	تعداد بازدید	زمان بازدید	مدت اقامت در محل	تعداد تقریبی فرش	توضیحات
۱	خراسان شمالی	۲	۱۳۹۶	۱۵ روز	۶۵	بازدید کارگاه‌های تولید
۲	خراسان رضوی	۲	۱۳۹۶	۱۵ روز	۸۰	بازار فروش
۳	خراسان جنوبی	۲	۱۳۹۶	۱۵	۱۰۰	کارگاه - بازار
۴	کهگیلویه و بویر احمد	۲	۹۶-۱۳۹۵	۱۵	۶۰	کارگاه
۵	چهارمحال و بختیاری	۲	۹۶-۱۳۹۵	۱۰	۷۰	بازار - کارگاه
۶	مازندران	-	۷۸-۱۳۷۱	۷ سال	زیاد	مدیر تولید فرش
۷	اصفهان	-	۹۹-۱۳۵۷	۴۲ سال	زیاد	مدیر تولید و مدرس دانشگاه

همانگونه که در نمودار (۱) ملاحظه می‌شود برای دریافت مشابهات و افتراق‌های بافت فرش نایین در مناطق دیگر نسبت به مبداء، سفرهای متعددی شکل گرفت^۱ و بر این مبنا با مقایسه فرش‌های اصیل نایین و فرش‌های بافته شده در دیگر مناطق، میزان تغییرات بررسی شد. نمونه‌های انتخابی به صورت هدفمند انتخاب شدند و از لحاظ آماری، حجم انبوهی از این تولیدات مشاهده و تصویربرداری شدند. در نهایت، میزان تغییرات ناشی از جابه‌جایی مکان جغرافیایی بافت فرش، مورد تحلیل قرار گرفت و موارد تشابه و تفاوت‌ها شناسایی گردیدند.

نمودار ۱: فرایند تحقیق (نگارنده).

۴. علل جابه‌جایی جغرافیای بافت فرش نایین، مزایا و معایب

اقلیم گرم و خشک شهرستان نایین از جمله محدودیت‌های مهم طبیعی است که منجر به مهاجرت بخش زیادی از جمعیت به سایر نواحی ایران شده است. مطالعه آمارهای جمعیتی، گسترش و توسعه اندک شهرستان، این مطلب را گویاتر می‌سازد. اما رشد بازار جهانی فرش نایین به‌خصوص از اوایل دهه ۱۳۵۰ ش. و عدم نیروی تولید در شهرستان، از مهم‌ترین عوامل این جابه‌جایی تلقی می‌شوند. بازارهای بزرگ کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس، به‌عنوان مصرف‌کننده فرش‌های بزرگ پارچه و واسطه مبادله با دیگر کشورهای جهان، تقاضاهای زیادی را به‌وجود آوردند. در برخی منابع آمده است که گسترش فرش نایین به دیگر مناطق فرشبافی ایران، به‌خاطر سادگی در فراهم‌آوری مواد اولیه و سادگی تکنیک تولید است. اما باید اذعان داشت که بازار تقاضا از اولین و مهم‌ترین علل این گسترش است. هم‌چنین عدم نظارت بر تولیدات از سوی نهادهای ذیربط (به‌خصوص عدم تدوین شناسنامه)، در بسط و گسترش این فرش نقش مهمی داشته و بسیاری از تقلب‌های ذکر شده هم از این ناحیه دامن زده شد.

با توجه به وجود چنین بازاری و کمبود نیروی تولیدکننده برای پاسخگویی به تقاضاهای متعدد داخلی و خارجی، در همین سال‌ها، تولیدکنندگان فرش نایین مبادرت به مهاجرت وسیعی به دیگر مناطق می‌کنند. در سالیان پیشین، بخش وسیعی از شهرستان نایین در تولید فرش فعالیت داشتند اما پس از دهه یاد شده، با رشد تقاضای جدید، کانون‌های بافندگی به مناطقی مانند اصفهان و همه شهرستان‌های تابعه آن انتقال یافت. تولید فرش‌های بزرگ پارچه مورد اشاره

در متن پژوهش از همین زمان آغاز شد و این تغییر عمده و مهمی در فرش نایین بود به نحوی که جریان مبادله و شاخص‌های قیمت را نیز به شدت تحت تأثیر قرار داد. اما تسریع در تولید این گونه فرش‌ها منجر به ورود انواع تقلب‌ها مانند: گره‌های نادرست، مواد اولیه نامرغوب، رنگ‌رزی شیمیایی و آبیلی و ... گردید.

اگرچه مهاجرت به نقاطی مانند اصفهان توانست نسبت به گذشته طرح‌های مناسب‌تری را وارد فرش نایین کند اما در بسیاری از موارد برای کاهش هزینه‌ها، طرح‌های نامناسب و مطالعه‌نشده و شکستگی نقوش (که بخش عمده آن محصول عجله در بافندگی و کارگاه‌های بزرگ فرش‌بافی بود) عرصه تولید را در بر گرفت. از نیمه‌های دوم دهه پنجاه، گستره این جابه‌جایی از محدوده استان نیز فراتر رفت. در مرحله بعد، کارگاه‌های بزرگی در استان‌های چهارمحال و بختیاری و کهگیلویه و بویر احمد توسط مدیران تولید نایینی ایجاد و به دو صورت متمرکز و غیر متمرکز مشغول فعالیت می‌شوند. این گسترش، به استان‌های شرقی کشور و از همه مهم‌تر، خراسان بزرگ آن زمان می‌رسد. در این وهله، مهم‌ترین تغییر، در نوع گره‌زدن به شیوه‌های تقلبی و رنگ‌رزی‌های آبیلی می‌باشد.

جدول ۲)، استان‌ها و شهرستان‌هایی را که در تولید فرش نایین فعالیت دارند نشان می‌دهد و به این مجموعه باید روستاهای تابعه آنها را به دلیل وجود نیروی انسانی تولیدگر افزود. نقشه پهنه‌بندی این مناطق تدوین شده است اما به خاطر حجم مقاله از درج آن صرف‌نظر گردیده است. همچنین باید یادآور شد حجم تولیدات در این مناطق نسبت به یکدیگر بسیار متغیر است و در این بین بیش‌ترین تولیدات مربوط به شهرستان‌های اطراف اصفهان و سپس استان چهارمحال و بختیاری، کهگیلویه و بویر احمد، خراسان بزرگ و مازندران است. اگرچه در یک نظر کلی بیان می‌شود که جابه‌جایی مکان بافت فرش نایین باعث نابسامانی در تولید این محصول و تأثیر نامطلوب بر بازارهای مهم تجاری داخلی و خارجی گشته است، اما از مزیت‌های مهم آن هم نباید غافل بود. همان‌طور که اشاره شد ورود طرح و نقشه‌های جدید، اندازه‌های بزرگ و بسیار بزرگ، ارتقاء رج‌شمار از ۴۰ به ۷۰ و ۹۰ از مزیت‌های مثبت این جابه‌جایی محسوب می‌شوند (جدول ۳).

جدول ۲. تفکیک استان‌ها و شهرستان‌هایی که به تولید فرش نایین مبادرت کرده‌اند (نگارنده).

ردیف	استان	شهرستان یا بخش
۱	اصفهان	خمینی شهر، نجف آباد، شاهین شهر، شهرضا، خوراسگان، تبران، فولاد شهر، مبارکه، بهارستان، آران و بیدگل، زرین شهر، گلبایگان، فریدون شهر، درجه، چادگان، فلاورجان، دولت آباد، قهدریجان، نایین، سمیرم، کلیشاد، خوزوق، ابریشم، خوانسار، گز، نطنز، دامنه، اصفه‌آباد
۲	چهار محال و بختیاری	شهرکرد، بروجن، لردگان، فارسان، فردانیه، بلداجی، اردل، شلمزار، گندمان، سفید دشت، سردشت، دشتک، چلگرد، سرخون، کوهرنگ
۳	کهگیلویه و بویر احمد	یاسوج، دهدشت
۴	یزد	میبد، اردکان، حمیدیا، بافق، مهریز، تفت، بهاباد، عقدا، ندوشن، مهردشت، تفت
۵	شیراز	مرودشت، آباده، اقلید، صفاشهر، پاسارگاد
۶	کرمان	شهر بابک، زرنده، فهرج
۷	سیستان و بلوچستان	نیمروز، هامون، شمال غرب زاهدان (به صورت محدود)
۸	لرستان	درود، الیگودرز، ازنا
۹	قم	قم، کهک، سلفچگان
۱۰	مرکزی	دلیجان، محلات، خمین
۱۱	خراسان جنوبی	بیرجند، قاین، طبس، فردوس، مود، دیهوک، عشق آباد، خوسف، بشرویه، سراپان
۱۲	خراسان رضوی	نیشابور، خواف، گناباد، رشتخوار، بردسکن، بجستان، سبزوار، تایباد، تربت حیدریه
۱۳	خراسان شمالی	بجنورد، اسفراین، چابچ، گرمه
۱۴	گلستان	گرجان، علی آباد - کردکوی
۱۵	مازندران	قائم شهر، بابل، امل، جویبار، فریدون کنار، محمودآباد، ساری، نکا، بهشهر، نور
۱۶	البرز	کرج، اشتهارد، طالقان، ساوجبلاغ
۱۷	قزوین	قزوین، تاکستان، بوئین زهرا، آبیک
۱۸	تهران	تهران، اسلامشهر، قرچک، ورامین، شهریار، پاکدشت، رباط کریم، ری، دماوند، فیروزکوه، ارجمند، شمیرانات، کهریزک
۱۹	سمنان	سمنان، ایوانکی، شه‌میرزاد، بیارجمند، کهن آباد، سرخه، گرمسار، دامغان
۲۰	خوزستان	ایذه

جدول ۳. مزایا و معایب جابه‌جایی منطقه بافت فرش نایین (مقایسه فرش‌های تولید نایین و مناطق دیگر) (نگارنده).

مزایای مهاجرت فرش نایین	معایب مهاجرت فرش نایین
کارآفرینی، تغییرات و تنوع اندازه فرش، کمک به حجم بالای صادرات غیر نفتی، تنوع الیاف در بافت که قبل از آن معمول نبود، تغییرات در طراحی فرش، ترکیب و تلفیق رنگ‌های زنده در فرش، بالا رفتن رج‌شمار و زیبایی‌نمایی بیش‌تر در فرش نایین، ابزار مناسب‌تر برای بافت (مانند دارها)	ورود انواع تقاب (رنگری شیمیایی و نامطلوب، گره‌های تقلی، الیاف با کیفیت پایین در فرش‌های بزرگ و فرش‌های ۷/۹)، از دست رفتن بازارهای فروش، تعطیلی کارگاه‌های متعدد، نهادینه شدن تقاب‌ها به‌نحوی که جزئی از قالی نایین محسوب می‌شود (مانند گره جفتی).

۵. ویژگی‌های فنی فرش نایین و تطبیق آن با تولیدات سایر مناطق

در اسناد موجود، نقل قول‌های متفاوتی در خصوص ورود فرش به نایین آمده است مانند اینکه بر اثر ازدواجی که بین خانواده‌هایی از نایین و کرمان انجام می‌شود فرش کرمان در اواخر قرن ۱۳ ه.ش. توسط فردی به نام شهدادی و متعاقب آن، فرش‌های استان مرکزی (اراک) توسط حبیبیان وارد نایین می‌شوند. بعد از جنگ جهانی دوم و رکود صنایع دستی در نایین و از جمله مهم‌ترین آنها عبا بافی، قالی بافی از رونق خاصی برخوردار می‌شود. اما هرچه هست اینکه مدتی این فرش‌ها مطابق با آنچه در همان مراکز بود در شهر نایین نیز تولید می‌شوند. تصویر (۱)، فرش با الگوهای اولیه از اراک و کرمان و فرش بومی‌سازی شده نایین را نمایش می‌دهد. وجه اشتراک این بافته‌ها در استفاده از پشم و کرک مرغوب، گره‌تکی نامتقارن و رنگری گیاهی است. مؤلفه‌های مذکور (به‌جز طرح و نقش و رنگ‌آمیزی) از عناصر مهمی است که تصاویر قادر به بازنمایی آن نیستند. افتراق مهم در این بافته‌ها، پشم دست‌ریس در بافته‌های اولیه و استفاده از کرک در فرش‌های بومی‌سازی شده است. نقوش نیز از حالت اولیه خارج و تحت تأثیر طرح‌های اصفهان قرار می‌گیرند. این به‌خاطر بُعد مسافت با مراکز اصلی مانند اراک و کرمان است که با مشکل تهیه مواد و ابزار روبه‌رو می‌شوند. بنابراین، تولیدکنندگان مبادرت به تهیه مواد به صورت بوم‌آورد می‌کنند؛ این در حالی است که مرکز بزرگ تولید فرش اصفهان و کارخانه‌های نخ و پشم‌ریسی در این منطقه موجب دسترسی بهتر به مواد اولیه می‌شود، ضمن آن‌که این مراودات، تأثیر شگرفی در طراحی و نقشه‌های فرش نایین داشته‌اند.

د

ج

ب

الف

تصویر ۱: مقایسه طرح‌های قدیم و جدید فرش نایین: الف) از اولین فرش‌هایی که توسط حبیبیان با سبک اراک بافته شده است، ب) طراحی اقتباسی از طرح‌های سبزیکار کرمان، طرح معروف به پهلوان صفایی، ج) طرح محرابی، اقتباس از طرح‌های کرمان، تاریخ بافت: ۱۳۱۵ ش. (بصام، فرجو، و ذریه زهرا ۱۳۸۳، ج. ۲، ۱۳۷)، د) فرش بومی‌سازی شده در نایین (نگارنده).

۶. دارهای بافندگی

دارهای بافندگی در ابتدا عموماً از چوب ساخته شده و چله‌کشی برای ادامه کار بافت، همانند فرش‌های اصفهان و کاشان و توسط افرادی که تخصصی در این کار دارند انجام می‌شود. تصویر (۲) دارهای چوبی و سپس آهنی را نشان می‌دهد. دارهای چوبی از نقاط ضعف تولید در فرش، به‌خصوص در ابعاد بزرگ محسوب می‌شوند چون بسیاری از عیوب و از جمله انواع کجی‌ها در فرش، محصول این دارها است ضمن اینکه حالت ایستایی، حمل و نقل و وقت‌گیر

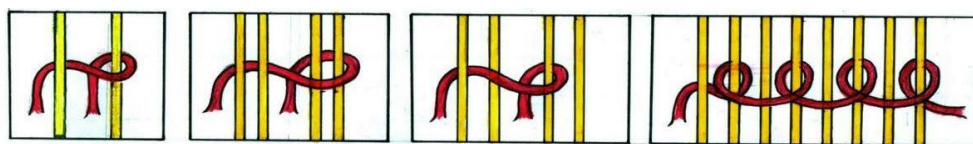
بودن در برپاسازی دار، مزید بر علت بوده، و دارهای آهنی که مزیت‌های بهتری نسبت به دارهای چوبی دارند جایگزین می‌شوند. بعد از انقلاب اسلامی و تغییراتی که در نوع مدیریت‌ها به وجود آمد و نیز مهاجرت این دست‌بافته به سایر نقاط ایران، دارها تقریباً با آهن و کم‌کم از ابزارهای کنترلی دیگری برای برپایی سریع دار و انتقال به جای دیگر و بهره‌وری بیش‌تر ساخته شدند که هم اکنون نیز به همین شیوه ساخته می‌شوند. این تغییر، موجب سلامت بیش‌تر اندازه‌ها برای فرش‌های تولید شده در مناطق دیگر است.

تصویر ۲: مقایسه دارهای قالی‌بافی در فرش نایین: (راست) دار چوبی، (وسط و چپ) دار آهنی برای تولید فرش‌های بزرگ در مکان‌های جدید (نگارنده).

۷. گره

گره‌ها از اساسی‌ترین ساختارهای فرش در استحکام هستند. گره از ابتدای مهاجرت فرش به نایین به شیوه فارسی و تک‌باف بوده و حتی‌الامکان به لحاظ فنی دقیق بافته می‌شود. با رجعت مجدد فرش از نایین به مناطق دیگر، گره‌هایی که در بافت فرش ایران به‌عنوان گره‌های تقلبی، مانند جفتی‌بافی، روبافی و کمانشیب از آنها یاد می‌شود به این سبک سرایت می‌کند. تصویر (۳) مقایسه انواع گره‌ها را نسبت به یکدیگر نشان می‌دهد. قسمت (د) در این تصویر، گره تکی نامتقارن و اصلی‌ترین گره در فرش نایین است و سه گره دیگر (جفتی، روبافی و کمانشیب) از گره‌های تقلبی محسوب می‌شوند که حاصل جابه‌جایی مکان تولید است. شناسایی این گره‌ها، به‌خاطر قوس یکسانی که از پشت فرش نشان می‌دهند، با مشکل روبه‌رو است و همین امر، موجب ورود انبوهی از فرش‌هایی با گره‌های تقلبی به بازار شده و نهایتاً به کاهش تقاضا انجامیده است.

(د) گره تکی، فارسی

(ج) گره جفتی، فارسی

(ب) گره روبافی، فارسی

(الف) گره کمانشیب

تصویر ۳. مقایسه و تغییرات گره فرش نایین در جابه‌جایی مکان بافت (نگارنده).

۸. ظرافت و رج‌شمار

معیار ظرافت فرش از لای نخ چله معین از انواع ۴، ۶، ۹، لا، در نوسان است. نوع ۴ لا کمیاب بوده و ظرافت تار و پود به حدی است که برای بافت، نیاز به سرینجه‌های نازک و برای نقشه‌خوانی نیاز به بینایی قوی است (تجدد ۱۳۸۲، ۲۶۳). نصیری درباره تعیین ریزباف یا درشت‌باف بودن فرش‌های نایین این‌گونه می‌نویسد: «خبرگان فرش برای تعیین ظرافت فرش‌های این شهر اصطلاحی را بکار می‌برند که کاربرد آن فقط در مورد بافتهای این شهر رایج است و آن واژه نایین شش لا و نایین نه لا می‌باشد» (نصیری ۱۳۸۲، ۱۴۸).

تصویر ۴. تطبیق دو رج‌شمار متفاوت در مساحت یکسان: (راست) رج‌شمار ۷۰ فرش نایین بافت اصفهان (نگارنده)، (چپ) رج‌شمار ۴۵ بافت نایین (دهقانی ۱۳۹۴، ۷۷).

ظرافت فرش‌های نایین به نوع چله و نقشه آنها بستگی دارد. «رج‌شمار رایج فرش‌های نایینی بین ۵۰ تا ۷۰ گره و در هر ۶/۵ سانتی متر یا ۷ سانتی متر می‌باشد» (تجدد ۱۳۸۲، ۲۶۳).

تغییرات رج‌شمار یکی از پیامدهای مهاجرت فرش از نایین به مناطق دیگر بود و البته این تغییر از مزیت‌های مثبت رقابتی این سبک از دهه‌های شصت تا کنون در مقایسه با فرش‌های دیگر است. تصویر شماره ۴ تفاوت رج‌شمار در فرش نایین دو منطقه را نسبت به گذشته نشان می‌دهد. فرش‌های اولیه در نایین با رج‌شماری معادل ۴۰ تا ۴۵ با چله پنبه‌ای ۹ لا بوده، سپس تحت تأثیر فرش‌های اصفهان و برای زیانمایی بیش‌تر نقوش، رج‌شمار ۷۰ و چله‌های ۶ لا به کار برده می‌شود.

در جدول (۴) ظرافت‌های فرش بر اساس رج‌شمار آمده است اما ترکیب‌های متفاوت الیاف و همچنین تغییر مناطق بافت؛ این ظرافت‌ها را دچار تغییراتی می‌کند. مثلاً ظرافت‌های فرش ۴ لا در همین جدول بر اساس استفاده از چله‌های پنبه‌ای و پرزهای کرک در مازندران است اما چون در مناطق مرکزی مانند اصفهان به دلیل اقلیم خشک، چله‌های نازک پنبه‌ای بر اثر فشار طولی دارها مقاومت چندانی نداشته و مشکلاتی را در بافت ایجاد می‌کند، لذا باید از چله‌های ابریشم استفاده کرد اما قدری رج‌شمارها کم‌تر خواهند شد. در مقایسه این دو مکان بروز چنین تفاوتی را باید در اقلیم متفاوت جستجو کرد. در فرش‌های بافت مازندران، تراکم، منجر به استحکام فرش شده است و در منطقه اصفهان، تغییر در الیاف این استحکام را جبران کرده است.

بساولی در کتاب مقدمه‌ای بر شناخت قالی ایران در باره ظرافت قالی نایین می‌نویسد: «قالی نایین با گره فارسی معمولاً به صورت ۶ لای یا ۹ لای و یک خفتی و دو خفتی بافته می‌شود. معمولاً قالی ۶ لای و یک خفت را ریز بافی و با کیفیت بالا و قالی ۹ لای و دو خفتی را با ظرافت و کیفیت پایین می‌دانند. بیشتر تولیدات نایین در حال حاضر نوع دوم و به صورت دو خفتی و ۹ لای است و نوع اول تنها ۲۰٪ تولیدات را بخود اختصاص می‌دهد» (بساولی ۱۳۷۵، ۲۴۹-۲۵۰).

جدول ۴. مقایسه ابعاد و تراکم متداول در فرش نایین (فرش‌های ۹ لای در جابه‌جایی بافت به اصفهان تبدیل به ۶ لای و در مازندران تبدیل به ۴ لای شده‌اند) (نگارنده).

سبک بافت	فرش ۹ لای بافت نایین			فرش ۶ لای بافت نایین و اصفهان			فرش ۴ لای نایین بافت مازندران		
	ابعاد به سانتی متر	تعداد خفت در عرض	تعداد خفت در طول	ابعاد به سانتی متر	تعداد خفت در عرض	تعداد خفت در طول	ابعاد به سانتی متر	تعداد خفت در عرض	تعداد خفت در طول
نایینی	۲۳۰۰×۱۳۰۰	۸۰۰	۱۵۰۰	۲۰۰×۱۲۰	۱۱۰۰	۱۸۰۰	۲۰۰×۱۲۰	۱۶۰۰	۲۷۰۰
نایینی	۲۸۰۰×۱۸۰۰	۱۱۰۰	۱۸۰۰	۲۸۰×۱۸۰	۱۶۰۰	۲۶۰۰	۱۵۰×۲۴۰	۲۰۰۰	۳۲۰۰
نایینی	۲۰۰×۳۰۰	۱۳۰۰	۱۹۰۰	۳۰۰×۲۰۰	۱۸۰۰	۲۸۰۰	۲۱۰×۳۱۰	۲۸۰۰	۴۱۰۰
نایینی	۲۵۰×۳۵۰	۱۶۰۰	۲۳۰۰	۲۵۰×۳۵۰	۲۲۰۰	۳۰۰۰	۲۵۵×۳۵۵	۳۴۰۰	۴۷۰۰
نایینی	۳۰۰×۴۰۰	۲۰۰۰	۲۷۰۰	۳۰۰×۴۰۰	۲۷۰۰	۳۷۰۰	۳۱۰×۴۱۰	۴۱۰۰	۵۴۰۰
نایینی	۴۰۰×۶۰۰	۲۶۰۰	۳۷۰۰	۳۵۰×۵۵۰	۳۰۰۰	۵۰۰۰	۴۱۰×۶۱۰	۵۴۰۰	۸۱۰۰
نایینی	۶۰۰×۱۰۰۰	۴۰۰۰	۶۶۰۰	۴۰۰×۶۰۰	۳۶۰۰	۵۴۰۰	-	-	-
-	...	-	-	...	-	-	...	-	-

۹. الیاف و مواد اولیه

فرش نایین، با کیفیتی که در بازارهای جهانی دارد از آن نوع فرش‌هایی نیست که استفاده از پشم‌های ضخیم ایرانی در آنها امتیازی به حساب آید. پشم مصرفی در این فرش از نوع ظریف است و درصد بالایی از آن، نوعی پشم است که به آن کُرک گفته می‌شود و از نظر ظرافت از حد استانداردهای پشم‌های ایرانی بالاتر است (صویراسرافیل ۱۳۷۶، ۳۰).

خامه مورد مصرف در فرش نایین از نمره ۸ تا ۲۰ در تغییر است و نمره ۲۰ آن در فرش‌های ظریف نایینی مصرف می‌شود. نخ‌های مورد استفاده در چله فرش، از نوع چله مورد مصرف در فرش‌های اصفهان است و از اصفهان و کاشان تامین می‌گردد. به‌رغم شهرت فرش‌های ابریشم، فرش نایین بیش‌تر بر پنبه و پشم متکی است (تجدد ۱۳۸۲، ۲۶۴). از دهه ۱۳۴۰ تا به‌حال، برای گل‌های سفید در بافت، تماماً از ابریشم سفید استفاده می‌شود و علت اصلی آن، رقابت با فرش‌های دیگر مناطق مانند اصفهان و هم‌چنین حالت خواب دادن به شیده‌های رنگی تند در ترکیب و تلفیق رنگ‌ها در این فرش‌ها است.

تار و پود فرش‌ها عمدتاً از پنبه و پرز آن از ابریشم ولی بیش‌تر ترکیب ابریشم و پشم می‌باشد که معمولاً ابریشم سفید رنگ را در حاشیه نقوش فرش می‌یافتند و به طرح حالت برجسته می‌بخشند (نصیری ۱۳۸۲، ۱۴۸).

مواد اولیه در بافت قالی و قالیچه‌های معمولی نایین عبارت‌اند از: خامه بسیار ظریف و ابریشم که از ابریشم برای گل‌ها استفاده می‌کنند و در اصطلاح به آنها گل ابریشم می‌گویند. این رنگ‌ها با رنگ شاخ و برگ‌ها و اسلیمی‌ها در تضاد است. اسلیمی‌ها و لچک‌ها و شاخ و برگ‌ها با یک ردیف ابریشم سفید مشخص می‌شود و این کار از تداخل رنگ‌ها در هم جلوگیری می‌کند (یساولی ۱۳۷۵، ۲۴۹).

تصویر (۱) نمایشگر فرش‌های سالیان گذشته در نایین است که حاصل تولید با پشم دست‌ریس بوده و قسمت (د) این تصویر، استفاده از کرک را نشان می‌دهد. هر چند پشم دست‌ریس موجب استحکام و پایداری فرش در طولانی مدت است اما در مقایسه با کرک، از ظرافت و لطافت کم‌تری برخوردار است. این تفاوت الیاف، در قوس گره هم مشخص است. امروزه، ترکیبی از الیاف در فرش‌های نایین به‌وجود آمده است که با گذشته تفاوت‌هایی دارند. همان‌طور که قبلاً اشاره شد، قالی نایین تا مدت‌ها به شیوه فرش‌های کرمان و اراک تولید می‌شد و به‌خصوص الیاف آن تا قبل از جابه‌جایی از نایین (پرزهای پشم و چله پنبه‌ای) تغییری نداشته است. بعدها، ابریشم سفید در حد دورگیری بعضی نقوش به آن اضافه می‌شود و مدت‌های زیادی به همین شیوه باقی می‌ماند. سپس با جابه‌جایی جغرافیای بافت، ترکیب‌های دیگری مانند: قالی چله ابریشم، قالی تمام ابریشم، کف ابریشم، گل ابریشم و قالی‌هایی که فقط از چند رنگ محدود از پرز ابریشم رنگی برای زیبایی و برجستگی بیش‌تر گل‌ها استفاده کرده‌اند، بافته می‌شود. تصویر (۵) نشان می‌دهد که در پاره‌ای موارد، جابه‌جایی مکان بافت موجب ارتقاء سطح کیفی فرش‌ها شده است. از جمله در این تصویر، ترکیب الیاف به همراه دو مؤلفه دیگر یعنی طراحی و ترکیب‌های رنگی متأثر از مکان‌های جدید باعث بافت فرش‌هایی با استانداردهای بالاتر از فرش بافت نایین هم شده است.

صنایع
پشم‌های ایران

سال سوم، شماره ۱، بهار و تابستان ۹۹

۳۶

(د) فرش ۷۰، تار پنبه، پود کرک و ابریشم

(ج) فرش ۷۰، تمام ابریشم، سه رنگ

(ب) فرش ۷۰، تار ابریشم، پود کرک

(الف) فرش ۷۰، تمام ابریشم

تصویر ۵: مقایسه الیاف در فرش نایین: (الف) نایین بافت اصفهان، (ب) نایین بافت امل، (ج) نایین بافت خمینی‌شهر، (د) نایین بافت لنجان (نگارنده).

این فرش‌ها، محصول مدیریت‌هایی است که به حفظ برند و ارتقاء آن در تولید و در مناطق جدید بها داده‌اند. اما همان‌گونه که اشاره شد، عوامل دیگری نیز مؤثر بودند. مانند کاهش هزینه تولید و عدم نظارت کافی در کارگاه‌های متعدد در شهرستان‌های مختلف که در متن به آنها اشاره شده است، پشم‌های دباغی شده درجه ۲ و ۳ و هم‌چنین ورود الیاف مصنوعی به عرصه تولید که در دهه هفتاد توانست تأثیر نامطلوبی در بازارهای صادراتی و داخلی بگذارد. تصویر ۸ (وسط و چپ) ضمن اینکه نقوش تخریب‌شده را نشان می‌دهد، نمایانگر الیاف مورد اشاره نیز می‌باشد.

۱۰. رنگ‌رزی

فرش نایین از درخشان‌ترین مظاهر کاربرد رنگ‌های طبیعی و سنتی است و سهم بزرگی از شهرت خویش را مدیون این کیفیت است. با وجود این، باید اذعان کنیم که این فرش نیز، به دلایلی دستاویز بسیاری از رنگ‌رزان بی‌اطلاع است که کارگاه‌ها و پاتیل‌های رنگ‌رزی خویش را به روی انواع رنگ‌های شناخته و ناشناخته صنعتی گشوده‌اند. شیوه رنگ‌رزی در نایین با رنگ‌های طبیعی و سنتی با اختلاف جزئی، مشابه سایر مراکز قالی‌بافی است (صوراسرافیل ۱۳۷۶، ۳۵) و به همان سبک و سیاق رنگ‌رزی می‌شوند. با وجود برخی رنگ‌های شیمیایی که به صورت کمکی مصرف می‌شوند، رنگ‌های طبیعی، تنها در منطقه نایین کاربرد بیش‌تری دارند. تعداد رنگ‌های مورد مصرف در فرش، ۱۱ رنگ اصلی و ۵ رنگ فرعی است که با ترکیبی از رنگ‌هایی مانند گل بهی، مسی و بادمجانی، فرش‌ها چهره شادتری به‌خود می‌گیرند. چنانچه جدول (۵) نمایش می‌دهد، مواد اصلی طبیعی برای به‌دست آوردن رنگ، پوست انار، پوست گردو، روناس، اسپرک، برگ مو و قرمز دانه است و معمولاً رنگ نیل که صنعتی است برای رنگ‌های آبی و لاجوردی مصرف می‌شود. برای رنگ زرد از اسپرک و برای رنگ‌های سبز از اسپرک و نیل استفاده می‌شود. رنگ فیلی (خاکستری) از پوست انار به‌دست می‌آید و رنگ نارنجی از ترکیب اسپرک با روناس حاصل می‌شود.

جدول ۵. رنگ‌های اصلی و فرعی در فرش نایین (نگارنده).

رنگ‌های اصلی	رنگ‌های فرعی
سرمه‌ای (لاجوردی)، عنابی، لاکه، آبی سیر، آبی روشن، خاکی سیر (شتری)، خاکی روشن (بژ)، قهوه‌ای، فیلی (خاکستری)، کرم (نخودی)، سفید (ابریشم)	سبز سیر، سبز روشن (بشمی)، ماشی، صورتی، لیمویی

از مظاهر دیگر جابه‌جایی مکان بافت، شیوع رنگ‌های شیمیایی کرومی و شیمیایی آنیلی به‌طور گسترده در رنگ‌رزی الیاف فرش نایین است. تولیدات دهه پنجاه که شروع تحولی در ابعاد قالی نایین به‌شمار می‌روند مبداء ورود رنگ‌های شیمیایی است. هم‌زمان با تقاضای بازارهای جهانی به‌خصوص کشورهای حوزه خلیج فارس برای فرش‌های بزرگ پارچه، عدم تکافوی رنگ‌های گیاهی و هم‌چنین برای کاهش هزینه‌های تولید، رنگ‌های شیمیایی جایگزین رنگ‌های گیاهی شده و تداوم در استفاده از رنگ‌های آنیلی، اثری مخرب و نامطلوب بر فرش‌های نایین بر جای گذاشت. این تغییر در اثر جابه‌جایی بافت و نوع رنگ‌رزی در مکان‌های جدید به‌وقوع پیوست. تصویر (۶) بافت فرش نایین در خراسان جنوبی با رنگ‌رزی آنیلی و فرش نایین با رنگ‌رزی طبیعی در مکان اصلی را نشان می‌دهد. این دست رنگ‌رزی‌های نامطلوب در بسیاری از نقاط دیگر نیز به‌کار گرفته شد و منجر به کاهش تقاضا در بازار جهانی گردید.

تصویر ۶: تطبیق رنگ‌رزی شیمیایی و طبیعی، محصول جابه‌جایی منطقه بافت (راست) فرش نایین با رنگ‌رزی آنیلی در خراسان جنوبی، چپ) فرش با رنگ‌رزی طبیعی در نایین (نگارنده).

۱۱. ابعاد فرش

ابعاد فرش‌های نایین از اندازه پشته تا حدود فرش‌های بزرگ و حتی فوق‌العاده بزرگ که صرفاً بر اساس سفارش صورت می‌گیرد متغیر است (نصیری ۱۳۸۲، ۱۴۸). تولید فرش در ابعاد بزرگ پارچه در منطقه نایین مرسوم است. در نایین برخلاف بسیاری از مناطق دیگر کشور، قالی از ابعاد خاصی تبعیت ننموده و قالی این منطقه، در اندازه‌های بسیار متنوعی تولید می‌شود. در دهه ۱۳۵۰ ش. با گسترش فرش نایین به شهرهای اطراف اصفهان مانند شهرستان لنجان و خمینی شهر، سائز قالی‌ها به سرعت تغییر یافته و اندازه‌ها به معنای واقعی بزرگ پارچه می‌شوند تا حدی که اندازه‌ها تا بالای ۶۰ متر رسیده و به تعداد زیاد هم تولید شدند. این تغییر از مزیت‌های مثبت در جابه‌جایی فرش نایین قلمداد می‌شود. جدول (۶) اندازه‌های فرش نایین را نشان می‌دهد. در این جدول، ردیف‌های ۱ تا ۱۶ مربوط به فرش‌هایی است که تا قبل از جابه‌جایی مکان بافت در نایین تولید می‌شدند و ردیف‌های ۱۶ الی آخر، نمایانگر تغییر اندازه است که در اثر جابه‌جایی جغرافیای بافت به‌وقوع پیوست.

جدول ۶. ابعاد رایج در فرش نایین (مقایسه ابعاد، قبل و بعد از جابه‌جایی جغرافیای بافت فرش نایین، ردیف ۱۶ به بعد حاصل جابه‌جایی مکان بافت است) (نگارنده).

ردیف	اندازه به سانتی‌متر	اصطلاح رایج	ردیف	اندازه به سانتی‌متر	اصطلاح رایج
۱	۶۰ در ۹۰	خرک	۱۵	۴۳۰ در ۳۰۰	دوازده متری بلند
۲	۹۰ در ۱۲۰	پشته	۱۶	۵۰۰ در ۸۰۰	چهل متری
۳	۱۲۰ در ۱۸۰	زرع ونیم کوتاه	۱۷	۶۰۰ در ۱۰۰۰	شصت متری
۴	۱۲۰ در ۲۰۰	زرع و نیم	۱۸	۸۰۰ در ۱۲۰۰	صد متری
۵	۱۳۰ در ۲۰۰	زرع و نیم	۱۹	۱۰۰۰ در ۱۵۰۰	صد و پنجاه متری
۶	۱۳۰ در ۲۱۰	زرع و نیم بلند	۲۰	۱۰۰ در ۱۰۰	مربع
۷	۱۵۰ در ۲۳۰	قالیچه	۲۱	۱۵۰ در ۱۵۰	مربع
۸	۱۷۰ در ۲۸۰	قالیچه	۲۲	۲۰۰ در ۲۰۰	مربع
۹	۱۸۰ در ۲۸۰	قالیچه بلند	۲۳	۳۰۰ در ۳۰۰	مربع
۱۰	۲۰۰ در ۲۵۰	نام مشخصی ندارد	۲۴	۳۵۰ در ۳۵۰	مربع
۱۱	۲۰۰ در ۳۰۰	شش متری	۲۵	۴۰۰ در ۴۰۰	مربع
۱۲	۲۲۰ در ۳۳۰	شش متری بلند	۲۶	۵۰۰ در ۵۰۰	مربع
۱۳	۲۵۰ در ۳۵۰	نه متری	۲۷	ابعاد بزرگ سفارشی	تا ۱۵۰۰ متری
۱۴	۳۰۰ در ۴۰۰	دوازده متری	۲۷	ابعاد غیر متعارف (کوچک و بزرگ)	بیضی، دایره، چند ضلعی

اگر چه بزرگ شدن اندازه‌ها مزیت‌هایی مانند: اشتغال، درآمد معیشتی، درآمد سرانه ملی، افزایش صادرات غیر نفتی و ... را در پی داشت، اما عدم نظارت کافی، سودجویی و شتاب در تولید چنین فرش‌هایی موجب بروز انواع تقلب‌ها شد که آثار آن مانند گره‌های نامطلوب و رنگ‌رزی شیمیایی هنوز در مناطق مختلف ادامه دارد (تصویر ۶). هرچند در جدول شماره (۶) اندازه‌های متداول قبل و بعد از جابه‌جایی فرش نایین آمده است، اما این قاعده در زمانی که سفارش‌ها غیر از اندازه‌های فوق در بازار باشد، حفظ نشده و حتی تولیداتی در تعداد زیاد و اندازه‌های غیر متعارف به بازار عرضه می‌شوند. تصویر (۷) فرش‌هایی را به نمایش گذاشته است که به لحاظ شکل ظاهری، قبل از جابه‌جایی مکان بافت وجود نداشته و بعد از آن، به‌خصوص در منطقه اصفهان، چهارمحال و بختیاری و خراسان، به تولید آنها مبادرت شده است.

تصویر ۷: ابعاد غیر متعارف در فرش نایین: راست) فرش بیضی با قطر بزرگ ۳ متر، بافت اصفهان (بافت محمدی نایینی)، (وسط) فرش هشت ضلعی با ابعاد ۵ متر، بافت چهار محال و بختیاری (بافت نقیب زاده نایینی)، چپ) فرش دایره‌ای با قطر ۴۱ متر، بافت خراسان (نگارنده).

۱۲. طرح و نقش

بر اساس شواهد موجود، اولین طرح‌های قالی منطقه نایین از اصفهان و بیش‌تر از تهران (مرکز هنرهای زیبا) به صورت مدادی تهیه شده و در نایین رنگ آمیزی می‌شد (تجدد ۱۳۸۲، ۲۶۴). در کتاب *دایرة المعارف فرش دستبافت ایران*، به فرش‌های اولیه که از استان‌های مرکزی و کرمان وارد نایین شده‌اند اشاره‌ای نشده است و دوره زمانی قبل از مهاجرت را مورد بررسی قرار می‌دهد که فرش نایین از فرش‌های اصفهان و تأثیر پذیرفته است.

اصلی‌ترین طرح‌های مورد استفاده در فرش نایین، طرح‌های شناخته‌شده‌ای نظیر شاه عباسی، لچک ترنج با استفاده از ترکیبات اسلیمی، ختایی و به طور کلی نقوشی است که با سنتی‌ترین طرح‌های ایرانی مرتبط هستند. استفاده مناسب از طرح‌های سنتی همراه با رنگ‌آمیزی خاص فرش‌های نایین، هویتی خاص و جهانی برای این فرش‌ها فراهم ساخته است (همان‌جا). طرح‌های متداول در نایین عبارت‌اند از: شاه عباسی، لچک و ترنج، بندی شاخ گوزن حیواندار، شاه عباسی افشان و بازوبندی (نصیری ۱۳۸۲، ۱۴۸). همچنین از نقوش سنتی دیگری که از آنها استفاده‌های هنرمندانه‌ای در فرش نایین شده است، می‌توان به نقش شکارگاه، گلدانی، گل و مرغی، درختی یا جنگلی، گنبدی (سقفی)، حاج خانمی، قابی، محرابی، محرمات، افشان، لچک ترنج، کتیبه‌ای و تاریخی اشاره کرد (صوراسرافیل ۱۳۷۶، ۳۲). تصاویر (۵ و ۷) تعدادی از این طرح‌ها را نشان می‌دهند که تشابهات نگاره‌های آنها با فرش‌های اصفهان غیر قابل انکار است.

در بررسی نقوش به کار رفته در فرش نایین، منابع معدودی به نکاتی اشاره داشته‌اند که جای تأمل دارد. به‌عنوان مثال، تمایل شدید به سوی طبیعت و گل و گیاه و بازنمایی این عناصر در فرش نایین را به دلیل وجود جغرافیای کویری منطقه دانسته‌اند. همچنین مفهوم دیرینه باروری، باغ بهشتی و ... را دلیل دیگری بر کاربرد این نقش و نگارها می‌دانند. این در حالی است که در قالی‌های بافت نایین، با طرح و نقشی که به‌دست طراحان و نقاشان به منصفه ظهور رسیده باشد کم‌تر مواجه هستیم و آن اندک نقوشی هم که در دهه ۱۳۴۰ به‌وجود آمدند مانند پنجه گرگی تصویر (۸) به دست فراموشی سپرده شدند. در واقع، تاریخ کوتاه فرش نایین و فقدان اسناد معتبر، چنین تفاسیری را نفی می‌کند.

تصویر ۸: طرح پنجه گرگی، یکی از طرح‌های منتسب به طراحان نایین در دهه ۱۳۳۰ که به فراموشی سپرده شد. این طرح توسط نگارنده بر اساس نظرات استاد شرعی نایینی مبدع آن، در سال ۱۳۹۸، بازسازی و رنگ‌آمیزی شده است (نگارنده).

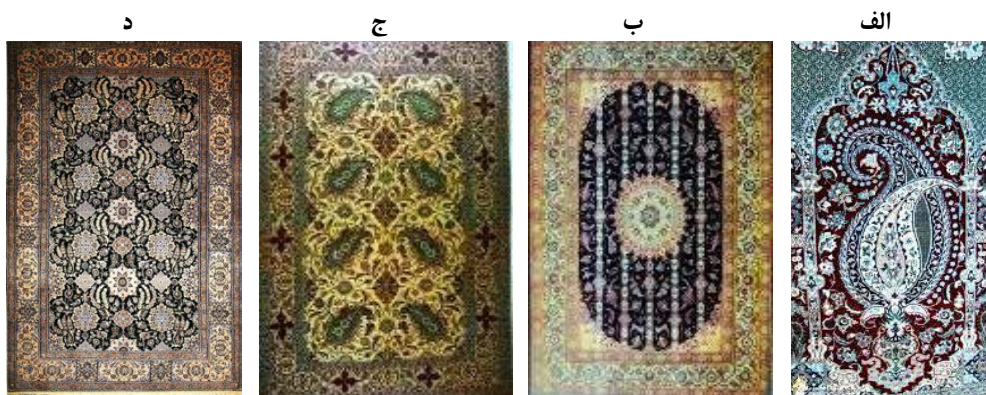
بنابراین اگر دقت شود، این تفاسیر در قالب بستر اولیه ایجاد این نقوش می‌توانند تعریف شوند و قالی‌های نایین، تصویری از همان نقوش مهاجرت یافته را در خود جای داده‌اند. در جابه‌جایی فرش نایین و در زمانی که فقط بافتن فرش و به‌هنگام بودن با بازار فروش مطرح شد، کیفیت در درجه دوم اهمیت قرار گرفت و همین نقوش هم در مناطق دیگر از جمله شهرهای حاشیه اصفهان و خراسان بزرگ آن زمان، به‌وسیله بافندگان خلاصه شدند و برای کوتاه کردن زمان تولید، ریزه‌کاری‌های متن‌گل‌ها بافته نشدند. تصویر (۹) شکستگی‌های نقوش را در این نوع بافته نشان می‌دهد که در مجموع، شکل نامطلوبی را از لحاظ بصری برای فرش به‌وجود آورده است. در واقع، بسیاری از این‌گونه تولیدات که دامنه آن تا به امروز هم امتداد یافته، به‌رغم چهره‌ظاهری یکسان، در لایه‌های کیفی دچار نقصان شدیدی شده‌اند که به‌هنگام استفاده از فرش، این عیوب به سرعت خودنمایی می‌کنند.

تصویر ۹: تسریع در بافندگی در فرش‌های مهاجرت‌یافته از نایین، موجب تغییر در اندازه، خلاصه شدن نقوش، به‌هم ریختگی و شکستگی آنها شده است:

راست) بافت نایین با حفظ اصالت و سلامت نقوش، وسط) شکستگی نقوش در اثر جابه‌جایی، چپ) بافت فرش نایین ۱۲۰ متری در چهار محال و بختیاری (نگارنده).

با مقایسه فرش‌های (الف، ب و ج) در تصویر (۱) و تصاویر (۵، ۷ و ۱۰)، میزان افتراق طرح و نقش فرش‌های اولیه بافته شده در نایین و فرش‌های تولیدی در مناطق دیگر به‌خوبی آشکار می‌شود.

تصویر ۱۰: تغییرات طراحی فرش و الگوپذیری از طرح‌های مناطق دیگر در فرش نایین:

الف) طرح محرابی، ب) طرح لچک ترنج قلمدان (محرمات)، ج) قالیچه طرح بته، د) طرح قاب قالی (نگارنده).

هم‌چنین با نگاهی به جدول (۷) مشاهده می‌شود که طرح‌های قدیم در ده گونه اصلی خلاصه شده‌اند و پس از مهاجرت، به‌خصوص به منطقه اصفهان، تقریباً همین تعداد موجود، به طرح‌ها و با همان مشخصات طراحی (اما با رنگ‌آمیزی نایین) به این بافته‌ها الحاق می‌شود.

جدول ۷. طرح‌های فرش ناین (مقایسه طرح‌های فرش، قبل و بعد از جابه‌جایی مکان بافت) (نگارنده).

انواع طرح	فرش‌های قدیم بافت ناین	انواع طرح	فرش‌های جدید محصول جابه‌جایی
لچک و تریچ	*	طرح‌های مهندسی (جوشقان)	*
افشان	*	گنبدی	*
واگیره	*	قاب درختی	*
ابری	*	بته جقه	*
خشتی	*	گل فرنگ	*
شکارگاه اژدری	*	نقشه غلط (تلفیقی- اقتباسی)	*
پنجه گرگی	*	گلدانی	*
حاشیه حاج احمدی	*	ماهی درهم	*
قاب قلمدان بند اسلمی	*		
محرابی	*		

۱۳. رنگ بندی فرش ناین

طبقه‌بندی به عمل آمده توسط متخصصان فن از فرش ایران، نشانگر این نکته است که قالی ناین، نه به‌خاطر خوش‌بافتی، بلکه به‌واسطه ظرافت و رنگ‌آمیزی جالبی که در تولید این قالی‌ها به کار می‌رود، جزء ممتازترین قالی‌های ایران است (بساولی ۱۳۷۵، ۲۴۹). قالی‌های ناین، از نظر رنگ‌آمیزی، تنوع کم‌تری نسبت به برخی سبک‌های شناخته‌شده دارند اما در قالی‌های ناین، ترکیب جالب توجه و بسیار زیبایی را از نظر طرح و رنگ مشاهده می‌کنیم. رنگ‌آمیزی قالی‌های ناین، به‌واسطه استفاده از رنگ‌های آبی تیره و روشن، کرم و یا بژ در زمینه قالی و عدم استفاده از قرمز لاک‌ی کاملاً مشخص است. قالی‌هایی با رنگ‌های لاک‌ی و طلایی هم به‌ندرت در میان فرش‌های ناین دیده می‌شوند. البته رنگ‌های خاکی، نخودی و زرشکی هم در زمینه قالی‌های ناین مشاهده می‌شوند (یاوری ۱۳۸۴، ۱۱۰). مشخصه‌های رنگ‌آمیزی فرش‌های ناین که قسمت عمده شهرت خود را مدیون آن است، زمینه رنگی از نوع روشن و مات است که همراه با ظرافت و دقت در بافت به نقوش مترکم و پر از پیچش سنتی، آرامشی شگفت‌انگیز می‌بخشد. اگر این کیفیت را یکی از دلایل اصلی نفوذ فرش ناین در بازارهای جهانی بدانیم، شاید تعبیر روان‌شناسانه آن باشد که رنگ‌های زیبا، آرامش‌بخش و رویاگونه فرش ناین به‌نوعی در تعدیل هیجان‌های فرساینده زندگی امروز مؤثر است. با توجه با این که فرش ناین فاقد قدمت یا حداقل مدارک مستندی است که دلایل این گونه رنگ‌آمیزی را توجیه کند، می‌توان این کیفیت را مدیون آرامش حسرت‌انگیزی دانست که در فضای این شهر کوچک احساس می‌شود (www.iran-carpet.com).

«بافتندگان ناین در کار بافت قالی‌های ابریشمی نیز مهارت فراوان دارند و در رنگ‌بندی قالی بر روی رنگ سفید تکیه‌ی فراوان می‌کنند. نقشه‌ی معروف به "غلط"، از جمله طرح‌هایی است که در این کانون رواج دارد. از ویژگی‌های رنگ در قالی ناین تضاد میان رنگ‌های ملایم حاشیه و رنگ‌های تیره‌ی متن است. رنگ‌هایی که اینک در فرش‌های ناین به کار می‌رود عبارت است از: لاک‌ی قرمز دانه، لاک‌ی روناسی، عنابی، قهوه‌ای (سیر و روشن)، زیتونی (سیر و روشن)، آبی (سیر و روشن)، ماشی، شویدی، سرمه‌ای، خاکی روشن، موشی سیر، نقره‌ای، بادامی، ترمه‌ای، ساقه خیار و مشکی» (آذریاد و حشمتی رضوی ۱۳۷۲، ۲۶۲).

یکی از وجوه مشخص‌کننده فرش‌های ناینی و سهولتی که در شناخت بافت آن وجود دارد تأکید و اصراری است که رنگ‌رزان آن در استفاده از گروه رنگ‌هایی با توانالیت سرد دارند. رنگ‌های دلخواه آنان اغلب در زمینه‌های سفید نخودی (جدول ۸) فیروزه‌ای آبی آسمانی، آبی سرمه‌ای، بژ و ندرتاً قرمز و سبز بر روی فرش بازتاب می‌یابند (نصیری ۱۳۸۲، ۱۴۸).

جدول ۸. رنگ‌های مورد استفاده در قسمت‌های مختلف فرش ناین (نگارنده).

رنگ‌های مورد استفاده در فرش	متن زمینه	متن حاشیه	طره	لچک	ترنج	گل‌ها و اسلیمی	بندها و تحریرها
لاکی	*	*					
خاکی سیر (شتری)			*			*	*
خاکی روشن (بژ)	*	*	*	*	*	*	*
قهوه‌ای						*	*
فیلی (طوسی)						*	*
عنابی	*	*	*	*		*	*
کرمی	*	*	*	*	*	*	*
سفید						*	*
صورتی	*					*	
ماشی						*	
سبز	*					*	
یشمی	*					*	
آبی تیره	*	*				*	
آبی روشن	*	*				*	*
سرمه‌ای	*	*		*	*	*	*

رنگ‌های سرمه‌ای و کرم که اکثراً زمینه‌ی قالی‌های ناین را تشکیل می‌دهند، با رنگ‌های عنابی، قهوه‌ای روشن، زرشکی، نخودی، آبی، سفید و قرمز از جمله رنگ‌های مورد استفاده در قالی‌های ناین است (یساولی ۱۳۷۵، ۲۴۹). همان‌گونه که قبلاً نیز اشاره شد در بدو ورود فرش از دیگر مناطق مانند اراک و کرمان به ناین، شیدهای رنگی و ترکیب‌بندی آن به همان شیوه‌های اصلی تولید می‌شد (تصویر ۱). مشکلات دسترسی و ارتباطات، منجر به بهره‌گیری از رنگ‌های بومی می‌شود و ضمن کم شدن تعداد رنگ‌ها، ترکیب آنها در رنگ‌آمیزی طرح اولیه نیز دچار تغییرات زیادی می‌شود. جدول (۸) تعداد رنگ و جایگاه آن را در فرش‌های ناین نشان می‌دهد. در چند سال اخیر، رنگ‌هایی مانند بنفش، لیمویی و مسی نیز به این مجموعه اضافه گردیده که هنوز فراگیر نشده و به همین علت در جدول فوق ذکر نشده‌اند.

از این مجموعه، استفاده از سه رنگ شامل کرم، سرمه‌ای و لاکی در متن زمینه با حاشیه‌های کرم و بژ و طره‌هایی با رنگ‌های شتری، سرمه‌ای و آبی سیر از مشخصه‌های اصلی فرش‌های قدیم به‌شمار می‌رفت. سپس در بومی‌سازی، رنگ‌های کرم و بژ همراه با ابریشم سفید، چهره‌ای ملایم و معمولاً رنگ‌باخته به این فرش‌ها می‌دهد و این‌گونه رنگ‌ها، هم‌اکنون نیز از مشخصه‌های اصلی فرش ناین قلمداد می‌شوند. هم‌اکنون، رنگ‌های زمینه فالی ناین به ۱۰ رنگ متنوع با حاشیه و طره‌های الوان افزایش یافته است (تصاویر ۵، ۷، ۸، ۱۰ و ۱۱). جالب توجه است که هر چند تغییرات شدید رنگی، نسبت به گذشته چهره متفاوتی به این فرش‌ها می‌بخشد، اما تعداد رنگ‌ها از آن‌چه قبلاً استفاده می‌شده، افزایش چندانی نداشته است و این تغییرات فقط در جابه‌جایی رنگ‌ها از شاخ و برگ‌ها به متن و یا بالعکس بوده است (جدول ۸). این تأثیرات، حاصل کانون‌های فرش‌بافی مهمی مانند اصفهان (به خاطر نزدیکی به شهر ناین) تلقی می‌شود. اما رنگ‌آمیزی به این شیوه در ۳۰ درصد از فرش‌های تولیدی در مناطق گوناگون از جمله اصفهان و مازندران رایج بوده و همین میزان، به بهبود چهره‌ی فرش‌های ناین کمک کرده است.

تصویر ۱۱. تطبیق رنگ آمیزی در فرش نایین و تغییرات آن با جابه‌جایی منطقه بافت: راست) رنگ آمیزی فرش‌های دهه چهل در نایین، وسط) رنگ آمیزی فرش‌های دهه هشتاد بافت غرب اصفهان، چپ) فرش نایین بافت خراسان جنوبی (نگارنده).

۱۴. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف چگونگی جابه‌جایی کانون‌های بافندگی فرش دست‌بافت نایین و تأثیرات این جابه‌جایی‌ها بر این دست‌بافته شکل گرفت. در این راستا، مهم‌ترین سوالاتی که مطرح شدند عبارت‌اند از: جابه‌جایی محل تولید فرش نایین منجر به چه تغییراتی در این دست‌بافته شد؟ این تأثیرات به چه میزان و چگونه ارزیابی می‌شوند؟

برای پاسخ به این پرسش‌ها، ابتدا به تشریح ویژگی‌های فرش نایین پرداخته شد. این ویژگی‌ها نشان می‌دهند که فرش نایین دارای اسلوبی است که فقط در حوزه مکانی خاصی تکوین یافته و اگرچه فرشی مهاجرتی محسوب می‌شود، اما به‌سرعت شاخصه‌های مکانی و فرهنگی خاصی را آشکار می‌سازد. در واقع، این دست‌بافته به گونه‌ای تغییر می‌یابد که تبدیل به سبکی متمایز با سایر سبک‌های فرش دست‌بافت شده است. در اواخر دهه چهل شمسی، با وقوع عوامل اقلیمی نامساعد برای فعالیت‌های کشاورزی و مهم‌تر از آن، افزایش تقاضای بازارهای داخلی و جهانی برای فرش نایین، هم‌چنین عدم وجود نیروی تولیدگر در منطقه، مجموعه متناهی از عوامل تولید و در صدر آنها نیروی فعال در تولید، اقدام به مهاجرت به سایر نواحی کشور نمودند.

برای پاسخ به پرسش اول، تطبیقی بین فرش‌های اصیل نایین و فرش‌هایی که در نقاط دیگر تولید شدند صورت گرفت. این بررسی نشان داد که هر چند فرش‌های تولیدشده در سایر مکان‌ها به صورت ظاهری، همانند فرش نایین هستند، اما از منظر کارشناسی، تفاوت‌های آشکاری با نمونه‌های اصلی دارند.

الف) بررسی مشابهت‌ها

مشابهت این بافته‌ها بیش‌تر در حفظ ترکیب رنگی فرش‌ها مشاهده می‌شود. مثلاً ترکیب رنگ خنثی و سرد یکی از شاخصه‌های مهم فرش‌های نایین بود و به همین‌گونه در سایر مراکز هم تولید شدند. وجه تشابه دیگر مربوط به طرح و نقش‌هایی است که قبلاً به فرش نایین سرایت کرده و جزئی از فرش نایین شده و مهم‌ترین آنها لچک ترنج‌ها در اشکال گوناگون هستند.

ب) بررسی تفاوت‌ها

مهم‌ترین تفاوت‌هایی که برای فرش‌های بافت نایین و بافت مراکز دیگر می‌توان ذکر کرد به شرح ذیل است:

- (۱) تبدیل دارهای بافندگی از چوبی به فلزی در مناطق دیگر توانست پاره‌ای از اشکالات را از چهره فرش‌ها بزداید که انواع کجی‌های ناشی از دارهای چوبی از جمله آنهاست.
- (۲) فرش نایین با گره فارسی (تک‌گره نامتقارن) شناخته می‌شود. اما قریب به اتفاق فرش‌های تولیدی در سایر مناطق، با گره جفتی، روبافی و کمانشیب بافته می‌شوند.
- (۳) ظرافت و رج‌شمار فرش‌های نایین در برخی مکان‌های جدید مانند اصفهان و مازندران، تأثیراتی مثبت در روند تجاری‌سازی فرش نایین برجای گذاشت.

۴) گرایش به کاهش هزینه تولید در جابه‌جایی کانون‌های تولید، منجر به استفاده از پشم دباغی، الیاف غیر متعارفی مانند پنبه‌های سفیدگری شده و انواع ویسکوزها به‌جای ابریشم گردید.

۵) رنگرزی الیاف در مکان‌های جدید به علت کمبود مواد رنگزای طبیعی، عدم مهارت در رنگرزی‌ها و به‌منظور کاهش هزینه‌ها، به رنگرزی‌های شیمیایی نامطلوب و از جمله رنگ‌های شیمیایی آنیلی در حجم بالا منجر شد و تأثیر شگرفی در افت بازار تقاضا به‌وجود آورد.

۶) معیارهای اندازه در فرش نایین با تولید فرش‌های بزرگ پارچه و اندازه‌های غیر متعارف در مناطق دیگر دگرگون شد. این تغییرات هر چند کم‌تر از گذشته اما کماکان مورد استفاده در همه مراکز تولید فرش نایین است.

۷) هم‌جواری این دست‌بافته در مناطقی که خود دارای سبک‌های فرش‌بافی بودند منجر به ترکیب‌های جدید در رنگ‌آمیزی نقشه‌ها شد که هم‌اکنون نیز ادامه دارد و موجب شد فرش‌های مرغوبی یافته و به بازار عرضه شوند.

سوال دوم تحقیق، مربوط به بررسی میزان تأثیرات و چگونگی ارزیابی آن است. یکی از اشکالاتی که هنوز در بازار فروش این تولیدات وجود دارد عدم شناسایی این‌گونه فرش‌ها با شناسه‌های مربوط به خود است. در واقع، تمامی این دست‌بافته‌ها در بازار فروش به‌عنوان فرش نایین عرضه شده و مصرف‌کننده بدون آگاهی از حالات کیفی آنها دچار اشتباه می‌شود. به همین علت، فرش‌های نامرغوب بعد از چند سال مصرف (بین ۲ تا ۵ سال)، چهره دگرگون‌شده‌ای به خود گرفته و عمدتاً رنگ از رخساره می‌بازند.

اگر به موضوع و هدف این تحقیق دقت شود، در خواهیم یافت که در این تطبیق، گروهی از فرش‌های نایین که به‌عنوان فرش اصیل قلمداد می‌شوند با گروه بزرگ‌تری از فرش‌های تولیدشده در سایر مناطق، در بازه زمانی چند دهه مورد توجه قرار گرفته‌اند. به همین علت، امکان تطبیق تمامی آنها در یک مقاله چند صفحه‌ای امکان‌پذیر نیست و نمونه‌های انتخابی از بین صدها نمونه و حتی افزون‌تر از آن، به صورت هدفمند بررسی شده‌اند. این پژوهش با توجه به گستردگی موضوع و اهمیت آن قطره‌ای از آن‌چه در فرش دست‌بافت نایین رخ داده را برملا ساخته است. لذا می‌توان مقالات متعددی را درباره هر یک از مکان‌هایی که فرش نایین در آن تولید می‌شود، به صورت تطبیقی به نگارش درآورد. تحقیقاتی از این دست می‌تواند گوشه‌ای از مشکلاتی را به دست اندرکاران گوشزد نماید که در بازار تقاضا برای این فرش‌ها به‌وجود آمده است.

پی‌نوشت

۱. نگارنده در برخی از این مناطق، به‌منظور تولید فرش نایین و در خلال آن پژوهش در این زمینه، اقامت طولانی مدت داشته و به این افتراق‌ها به‌خوبی واقف است مانند: اقامت در شهرستان نایین و تولید فرش، در اصفهان و شهرستان‌های مجاور از سال ۱۳۵۷ تاکنون و ۷ سال در استان مازندران. هم‌چنین سفرهای یاد شده به منظور مشاهده دقیق‌تر فرش‌های این مناطق صورت پذیرفته و به صورت طرح پژوهشی ارائه و به اتمام رسیده است.

منابع

- آذر پاد، حسن، و فضل‌الله حشمتی رضوی. ۱۳۷۲. *فرشنامه ایران*. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- ادواردز، سیسل. ۱۳۷۵. *قالی ایران*. ترجمه مهین‌دخت صبا. تهران: انجمن دوستداران کتاب.
- استون، پیترا ف. ۱۳۹۱. *فرهنگنامه فرش شرق*. ترجمه بیژن اربابی. تهران: مؤسسه انتشاراتی جمال هنر.
- بصام، جلال‌الدین، محمدحسین فرجو، و امیراحمد ذریه زهرا. ۱۳۸۳. *روای بهشت (هنر قالی بافی ایران)*. تهران: انتشارات تا۱۴.
- بلاغی، سیدعبدالحجه. ۱۳۲۸. *تاریخ نایین*. تهران: چاپخانه مظاهری.
- به آذین، م. ا. ۱۳۴۴. *قالی ایران*. تهران: چاپخانه سپهر با همکاری مؤسسه انتشارات فرانکلین.
- تجدد، حسین. ۱۳۸۲. *دایرةالمعارف فرش دستبافت ایران*. ج. ۲. تهران: انتشارات دایرةالمعارف ایران‌شناسی.
- دهقانی، مرجان. ۱۳۹۴. «بررسی تحولات طرح و نقش فرش دستبافت نایین در گذر زمان» پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه هنر اصفهان.

- رحمانی پور، مهرنام. ۱۳۹۴. « بررسی جغرافیای بافت فرش نایین و مرمت یک نمونه از آن. » پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه هنر اصفهان.
- ژوله، تورج. ۱۳۹۰. پژوهشی در فرش ایران. تهران: انتشارات یساولی.
- صوراسرافیل، شیرین. ۱۳۷۶. فرش نایین. تهران: انتشارات فرهنگان.
- قانونی، مسعود. ۱۳۹۲. « بررسی ویژگی‌های فرش روستایی تودشک. » پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه هنر اصفهان.
- معین، محمد. ۱۳۸۶. فرهنگ فارسی. تهران: انتشارات سرایش.
- نصیری، محمدجواد. ۱۳۸۲. فرش ایران. تهران: انتشارات پررنگ.
- یآوری، حسین. ۱۳۸۴. مبانی شناخت قالی ایران. تهران: نشر رجا با همکاری ماهنامه تخصصی قالی ایران.
- یساولی، جواد. ۱۳۷۴. قالی و قالیچه‌های ایران. تهران: انتشارات یساولی.
- ۱۳۷۵. مقدمه‌ای بر شناخت قالی ایران. تهران: فرهنگسرا (یساولی).

- <http://www.iran-carpet.com>

- <http://www.vajehyab.com>

صناعات
همراه ایران

سال سوم، شماره ۱، بهار و تابستان ۹۹

led to the replacement of substandard carpets with the genuine Na'in products. However, in some new places, such as Mazandaran, the production of Na'in carpet has increased in quality, which has exerted marked effects on the production and export of the original Na'in carpets.
Keywords: Na'in, Original Carpet, Emigrated Carpet, Technical Features, Visual Feature.

صناعت
همراه ایرا

سال سوم، شماره ۱، بهار و تابستان ۹۹

۲۲۲

■ A Comparative Study on the Technical and Visual Features of Na'in Carpets with the Emigrated Ones

Farhād Bābājamāli

Assistant Professor, Faculty of Handicrafts, Isfahan Art University.

Email: babajamali_farhad@yahoo.com

Receive Date: 20 May 2020, Accept Date: 2 July 2020

Na'in carpet is an eclectic mixture of Kerman and Arak carpets' style, which in a short time established an independent identity on the basis of indigenous components and became known as a distinct style from other types. However, the expansion of production beyond the city boundaries caused changes in it, so that in many cases, due to the apparent similarities, this carpet style has led to ambiguities. In fact, such carpets with all their differences from the original source are marketed under the same name of Na'in original products. The purpose of this research is to make a comparison between the original Na'in carpets and those woven in other areas with qualitative and visual changes. The main questions are as follows: What was the effect of Na'in carpet's displacement on the main structures of this hand-woven textile? And what is the criterion for final evaluation of such carpets?

The issue is significant from the perspective that a variety of carpets in the form of luxurious and well-known styles and from earlier historical periods have been produced in Iran, but none of them have crossed their geographical borders widely, like what happened to the Na'in carpet. Other carpets have actually been produced and marketed in the same native areas, but Na'in carpet with large-scale production not only has been produced in Na'in city, but also in many other geographical areas that are famous for producing Iranian hand-woven carpets, such as South Khorassan, Mazandaran, Shiraz, Isfahan, etc. In fact, some regions have embarked upon producing Na'in carpets which have a special and exclusive style of Iranian carpets by their own. This issue is important and necessary to investigate for the reason that Na'in style of carpet weaving produced in areas other than this city bears in many cases only superficial similarities with genuine carpets. Such secondary textiles are far from Na'in carpets in terms of quality, but they have been marketed under the title of Nain carpet. This issue has caused serious damage to the original carpets.

The research methodology in this article is descriptive-analytical with a comparative approach. The scope of research incorporates the generality of Na'in carpet as a well-known style in the Iranian carpet field. The comparison in this scope is based on two groups of carpets produced in Na'in and those produced in the style of Na'in in other regions. The method of collecting data in here is based on observation as well as studying the few written sources. The results of the research show that the displacement of Na'in carpet from its native place has led to changes in the quality of such hand-woven textiles, the type of knots, dyeing, etc., so that the fibers have been reduced from grade 1 to grade 2 and 3. Knots have changed from *fārsi-ye tak-bāfi* (single-woven Persian type) to *jofti-bāfi* (knots in pairs) and U knot, and the dyeing of 90% of fibers in other areas has converted to chemical. Finally, the lack of order and organization in production and lack of proper knowledge and expertise in the market have